

LEKSIKOLOGIYAGA KIRISH BO'YICHA SLAYDLAR

Axmatova Mavluda Tursunboy qizi
Andijon davlat chet tillari instituti talabasi
To'xtasinova Dildora Adaxamjon qizi
Andijon davlat chet tillari instituti talabasi
Ilmiy maslahatchi: **Odinaxon Ismanova**

Annotatsiya: Ushbu maqolada leksikologiyaning so'z ma'nosidagi roli, kelib chiqishi, shakllanish jarayonlari, ma'no o'zgarishlari va qo'llanish xususiyatlari haqida qisqacha ma'lumot beriladi.

Anmerkung: Dieser Artikel bietet einen kurzen Überblick über die Rolle der Lexikologie bei der Erforschung der Wortbedeutung, ihres Ursprungs, ihrer Entstehungsprozesse, Bedeutungsveränderungen und Gebrauchsmerkmale.

Kalit so'zlar : semantik, paronimiya, diaxron leksikologiya, sinxron leksikologiya, denotativ, metafora, metonimiya, emotsional-ekspressiv.

Schlüsselwörter: semantisch, Paronymie, diachrone Lexikologie, synchrone Lexikologie, denotativ, Metapher, Metonymie, emotional-expressiv.

Tilning eng muhim qatlamlaridan biri — bu uning lug'at boyligi, ya'ni leksikasi hisoblanadi. Leksikologiya tilshunoslikning aynan shu lug'at tarkibini o'rganuvchi bo'limi bo'lib, so'zning ma'nodagi roli, kelib chiqishi, shakllanish jarayonlari, ma'no o'zgarishi, qo'llanish xususiyatlari va leksik birliklar o'rtasidagi munosabatlarni tadqiq qiladi. Leksikologiya nafaqat so'zning bugungi kundagi holatini tahlil qiladi, balki uning tarixiy taraqqiyoti, madaniy va ijtimoiy omillar bilan bog'liqligini ham o'rganadi.

Leksikologiyaning predmeti

Leksikologiyaning asosiy predmeti — tilning lug'at tarkibi (leksikasi) va so'zning ma'nosidir. Bu sohada so'zning semantik tuzilishi, ko'p ma'nolilik, sinonimiya, antonimiya, omonimiya, paronimiya kabi hodisalar chuqur tahlil qilinadi. Shuningdek, leksikologiya lug'at boyligining tarixiy o'zgarishlari, tilga yangi so'zlarning kirib kelishi, eskirgan so'zlarning yo'qolib borishi kabi jarayonlarni o'rganadi.

Leksikologiyaning vazifalari

Leksikologiya bir qator muhim ilmiy vazifalarni bajaradi:

1. Tilning lug'aviy tarkibini o'rganish va tasniflash.
2. So'zning asosiy va qo'shimcha ma'nolarini aniqlash.
3. Ko'chma ma'no hosil bo'lish jarayonlarini tushuntirish.
4. Lug'at tarkibidagi qatlamlarni aniqlash (o'z qatlam, o'zlashma qatlam).
5. Leksik birliklar o'rtasidagi semantik munosabatlarni tadqiq qilish.
6. Yangi so'zlar (neologizmlar) va eskirgan so'zlarni o'rganish.
7. Terminlar va terminologiyaning shakllanish jarayonlarini izohlash.



8. *Lug‘atlar tuzish uchun ilmiy asos yaratish (leksikografiya bilan bog‘liqlik).*

Leksikologiyaning bo‘limlari

Leksikologiya bir necha asosiy bo‘limlardan iborat:

1. *Umumiy leksikologiya*

Til leksikasining umumiy qonuniyatlarini o‘rganib, barcha tillarga xos leksik tizimning universal xususiyatlarini tadqiq qiladi.

2. *Xususiy leksikologiya*

Alohida bir tilning lug‘at tarkibini o‘rganadi, masalan: o‘zbek tili leksikologiyasi, nemis tili leksikologiyasi.

3. *Tarixiy (diaxron) leksikologiya*

So‘zlarning tarixiy taraqqiyoti, o‘zgarishi, shakllanish manbalari va vaqt o‘tishi bilan ma‘no kengayishi yoki torayishini izohlaydi.

4. *Zamonaviy (sinxron) leksikologiya*

Tilning hozirgi holatidagi lug‘at boyligini o‘rganadi. Faol va passiv so‘zlar, yangi so‘zlarning paydo bo‘lishi sinxron leksikologiya doirasida ko‘rib chiqiladi.

5. *Amaliy leksikologiya*

Lug‘atlar tuzish (leksikografiya), tarjima jarayoni, til o‘rgatish, korpus lingvistikasida leksik ma‘lumotlarni qo‘llash kabi amaliy yo‘nalishlarni o‘z ichiga oladi.

So‘z va uning ma‘nosi

So‘z tilning asosiy birliklaridan bo‘lib, u ma‘noga ega mustaqil til birligidir. So‘zning ma‘nosi quyidagi turlarga bo‘linadi:

– *Denotativ ma‘no*

So‘zning asosiy, lug‘aviy ma‘nosi. Masalan, kitob – yozma matn jamlangan narsa.

– *Ko‘chma ma‘no*

Metafora, metonimiya, sinekdoxa asosida hosil bo‘ladi.

Masalan, yurak – fiziologik a‘zo; ko‘chma ma‘noda jasorat.

– *Emosional-ekspressiv ma‘no*

So‘zning hissiy yoki baholash tusini bildiradi: yoqimtoy, qo‘rqinchli, ajoyib.

So‘zlarning kelib chiqishi

Til leksikasi kelib chiqishi jihatidan ikki katta guruhga bo‘linadi:

1. *Tub (o‘z) so‘zlar*

Tilning eng qadimiy qatlamiga mansub so‘zlar: yurak, suv, qo‘l, o‘t, bor, kel.

2. *O‘zlashma so‘zlar*

Boshqa tillardan kirib kelgan so‘zlar:

Arabcha: ilm, vaqt, sabab

Forscha: g‘am, rang, daftar

Ruscha: poyezd, darslik, zavod

Inglizcha: internet, biznes, kompyuter

Leksik qatlamlar

Tilning lug‘at tarkibi bir necha qatlamlardan tashkil topgan:





1. Faol qatlam

Hozir keng qo'llaniladigan so'zlar: kitob, telefon, o'qituvchi.

2. Passiv qatlam

Kam qo'llanadigan yoki eskirib borayotgan so'zlar:

Lashkarboshi, mirshab (tarixiy so'zlar)

Zaharxandali, sabadog' (arxaizmlar)

3. Neologizmlar

Yangi paydo bo'lgan so'zlar: bloger, smartfon, chatbot, dron.

4. Terminlar

Muayyan sohalarga oid maxsus so'zlar:

Tilshunoslikda: fonema, morfema

Texnikada: sensor, algoritm

So'zlar o'rtaidagi leksik munosabatlar

Sinonimlar:

Bir-biriga yaqin ma'noli so'zlar: go'zal – chiroyli – latofatli.

Antonimlar:

Zid ma'noli so'zlar: katta – kichik, yorug' – qorong'i.

Omonimlar:

Shakli bir xil, ma'nosi boshqa-boshqa so'zlar:

Gul (o'simlik) – gul (qurol qismi).

Paronimlar:

Talaffuzi yaqin, ma'nosi farqli so'zlar:

Ilmiy – ilhomiy, mavsum – maqsad.

Polisemiya:

Bir so'zning bir nechta ma'noga ega bo'lishi:

Qo'l – tana a'zosi; ishchi kuchi; yon taraf.

Leksikologiyaning boshqa sohalar bilan bog'liqligi:

Leksikologiya fonetika, grammatika, semasiologiya, stilistika, pragmatika va leksikografiya bilan bevosita aloqada rivojlanadi. Masalan:

Fonetika so'zning tovush jihatini o'rganadi.

Semasiologiya ma'noni chuqur tahlil qiladi.

Stilistika so'zlarning nutqdagi badiiy va uslubiy qiymatini o'rganadi.

Leksikografiya lug'atlar yaratish bilan shug'ullanadi.

Leksikologiya — tilshunoslikning markaziy bo'limlaridan biri bo'lib, tilning lug'at boyligini nazariy va amaliy jihatdan o'rganadi. So'zlarning ma'nosi, kelib chiqishi, qo'llanilishi, o'zgarishi, leksik birliklar orasidagi munosabatlar leksikologiyaning diqqat markazida turadi. Bu sohaning chuqur o'rganilishi tilni to'g'ri tushunish, to'g'ri qo'llash hamda ilmiy lug'atlar yaratish jarayonida muhim ahamiyatga ega.





Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Axmedov, A. Umumiy tilshunoslik. – Toshkent: O‘zMU nashriyoti, 2019.
2. Jo‘rayev, M. Leksikologiya asoslari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020.
3. Mahmudov, N., Asqarov, A. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. – Toshkent: O‘zbekiston, 2018.
4. Nurmonov, A. Tilshunoslikka kirish. – Toshkent: O‘qituvchi, 2016.
5. G‘ulomov, A., Qodirov, D. O‘zbek tili leksikologiyasi va frazeologiyasi. – Toshkent: Fan, 2004.
6. Rasulov, R. Leksikologiya nazariyasi. – Samarqand: SamDU nashriyoti, 2021.
7. Бабайцева, В. В. Лексикология современного русского языка. – Москва: Просвещение, 2017.
8. Arnold, I. V. The English Word: Structural and Semantic Aspects. – London: Longman, 1996.
9. Jackson, H., & Amvela, E. Words, Meaning and Vocabulary. – London: Continuum, 2007.
10. Crystal, D. A Dictionary of Linguistics and Phonetics. – Oxford: Blackwell Publishing, 2019.
11. Lyons, J. Linguistic Semantics: An Introduction. – Cambridge University Press, 1995.
12. Saussure, F. De. Course in General Linguistics. – McGraw-Hill, 2011.
13. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. – Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2020.
14. O‘zbek tilining yangi imlo lug‘ati. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nashriyoti, 2022.